ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

ПОЕТИКА ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ

УДК 821.14'02-31.09(38)

Мокрівська М. Т.,
асистент,
Львівський національний університет імені Івана Франка
janamar.lviv@gmail.com

СТРУКТУРА НАРАТИВУ В РОМАНІ ГЕЛІОДОРА "ЕФІОПІКА"

Анотація

У статті досліджується наративна структура роману Геліодора "Ефіопіка". На основі типології нараторів, запропонованої В. Шмідом, виокремлено два типи оповідачів, простежену специфіку їх функціонування у творі. Наголошено на особливій ролі дієтетичного наратора, завдяки якому, за задумом автора, відбувається формування художнього часопростору роману. Наративну структуру твору утворюють розповідь автора, метадієгетичні оповіді, а також промови, описи та ліричні вірші, що зумовлює її складність та оригінальність.

Ключові слова: античний грецький роман, наратив, наративна структура, дієтетичний наратор, недієгетичний наратор.

Summary

In this article the narrative structure of the novel "Aethiopica" by Heliodorus has been researched. On the basis of the typology of narrators suggested by V. Shmid, two types of narrators have been distinguished; the specificity of their functioning in the piece of work has been traced. It has been emphasized on the special role of diegetic narrator, owing to whom, as envisioned by an author, the formation of artistic space and time of narrative has been achieved. Narrative structure is also formed by the story of an author, metadiegetic narrations, as well as speeches, descriptions and lyrical verses, determining its complexity and originality.

Key words: ancient Greek novel, narrative, narrative structure, diegetic narrator, non-diegetic narrator.

Твір Геліодора "Ефіопіка" займає особливе місце в історії європейського роману. Він почав викликати зацікавлення критиків ще в часи Візантії, починаючи з дев'ятого століття. Візантійські критики – Фотій, Михаїл Пселл, Філіп Філагатос, Іоанн Євгенік – високо цінували літературні якості "Ефіопіки", трактували її як текст, що містить багато алегорій, і має етичне значення, проте, за винятком Іоанна Євгеніка, практично не торкалися літературних особливостей роману [2]. Не меншою популярністю він користувався і в середньовічній Європі. Іспанський теоретик літератури Алонсо Лопес Пінчіано навіть ставив автора в один ряд з Гомером і Вергілієм, причому сам роман оцінював вище, ніж епос двох останніх [5, 23].

Всебічне вивчення античного роману загалом, й "Ефіопіки" зокрема, почалося з XIX-го століття. Літературознавці виокремлюють еволюціоністський, міфологічно-містеріальний, соціально-психологічний, синкретичний напрямки у його дослідженні [3, 17]. Представники першого

займалися виокремленням в романі його найважливіших складових, а саме: історії кохання, історії поневірянь та подорожей, софістичну риторику й красномовство (Е. Роде, Е. Шварц, А. Веселовський). Другий напрямок базується на уявленні, що в основі роману лежить переказ якогось міфу або опис містеріального дійства (К. Кереньї, Р. Меркельбах). Основною темою третього напрямку є теорія про те, що роман є продуктом свідомої творчості і його виникненню сприяли особливі соціально-психологічні умови Римської імперії на рубежі нашої ери (Б. Перрі, Т. Хегг). Представник четвертого напрямку Б. Ріардон просто намагався об'єднати положення різних шкіл в єдине ціле [3, 20].

Дослідження останніх десятиліть характеризуються еклектизмом та різноманітністю методологій. Дж. Салліван у своїй праці "Можливість застосування сучасних напрямків у критиці до вивчення античного роману" показує, що в дослідженнях роману застосовуються практично всі сучасні методології формального вивчення текстів, серед яких і наратологія [7].

Наративна структура "Ефіопіки" вже ставала предметом зацікавлення окремих дослідників грецького роману. Першим, хто звернув увагу на композицію "Ефіопіки", був родоначальник грецької літературної критики Адамантіос Кораїс. Він зазначав, що письменник починає розповідь з середини, так би мовити, "з нутра сюжету, який починається з моменту, коли головні герої Феаген і Харіклія прибувають в Єгипет в якості полонених. Так само початок нещасть Одіссея, коли він відбуває з Трої, знаходиться у восьмій пісні…" [11, 19]. Серед великої кількості зарубіжних вчених, які зверталися до вивчення композиції роману, були Т. Хегг [5], Г. Санді [8], Г. Ятроманолакіс [10], А. Лосєв [1]. Слід зазначити, що "Ефіопіка" в наративному аспекті розглядалася доволі схематично, і ніколи предметом дослідження ніколи не ставав детальний аналіз структури наративу твору, що зумовлює актуальність даної статті.

Метою даної розвідки є дослідити наративну структуру роману Геліодора "Ефіопіка", а **завданням** – проаналізувати даний твір та з'ясувати особливості функціонування всіх елементів наративу.

Твір починається ab rupto, тобто, зі сцени, яка хронологічно не є початком історії. Те, що ми бачимо, тобто, читаємо, є жахливим видовищем наслідків кровопролитної битви. Те саме, що й читач, спостерігають ще кілька розбійників з вершини гори. І посеред цих незрозумілих декорацій десь біля гирла Нілу двоє живих – закохана пара Феаген і Харіклія, які не відривають погляду один від одного, з'являються без будь-якого попередження чи пояснення, і немає заздалегідь відомого наратора, тому читач ніби сам повинен розгадати загадку: *День ледь всміхався, і сонце своїм промінням осявало щойно вершини гір, коли озброєні розбійники, перейшовши гору, що лежить біля впадіння Нілу*

поблизу гирла, названого Геракловим, зупинились на мить й обвели поглядом простерте перед ними море [1] [6, 3].

Як зазначає Й. Вінклер, згідно з законами античності "такий вид прологу є максимально несподіваним: мова йде про загадку, яка логічно закликає читача поставити собі питання "Хто є тим, хто говорить і під яким кутом зору бачить речі (point of view)?" [9, 96]. Романи інших давньогрецьких письменників – Лонга, Татія, Харітона – починаються з декларування особи автора та зображення подій, які слугують початком історії, і вона розгортається, починаючи з минулого, через сучасне в напрямку до майбутнього і характеризується наявністю іманентної логіки. Наратор при цьому відіграє головну роль. Однак, в "Ефіопіці" ми зустрічаємо не просто всезнаючого імпліцитного наратора, а такого, який всупереч канонам античності, "дивно і провокативно відсутній" [11, 33]. Розповідь триває таким чином до певного моменту, і щойно з'являється нагода, слідує довга внутрішня розповідь від першої особи – жерця Каласиріда, яка повертає час назад, до логічного початку історії, і триває доти, доки читач не дістається сцени, якою починається роман – ранку з розбійниками біля гирла Нілу. Тобто, за задумом письменника, ми тут маємо мінімум двох нараторів, а саме, за класифікацією В. Шміда, недієгетичного та дієтетичного [4, 80]. Перший – всезнаючий автор фігурує лише в ексегезисі, тоді як Каласирід фігурує і як об'єкт, і як суб'єкт дієгезису.

Наративна роль Каласиріда є надзвичайно важливою, оскільки саме він доносить всю попередню історію до теперішнього моменту і об'єднує різні лінії в одну. Він є одночасно і наратором-персонажем, і наратором-очевидцем. З'являється він наприкінці другої книги і починає розповідь з історії власного життя, поступово переходячи до знайомства з Феагеном і Харіклією й опису їхніх спільних мандрів та пригод. Геліодор дуже чітко визначає його функцію наратора в романі: *Спочатку я коротко розповім про себе, проте на для того, щоби як ти думаєш, хитро уникнути розповіді, а для того, щоби підготувати тебе до чіткого і послідовного викладу* [с. 63], – звертається жрець до афінянина Кнемона, починаючи свою історію. Слід зазначити, що природній перебіг історії переривається не лише Каласирідом. В "Ефіопіці" досить часто внутрішні вторинні розповіді переривають хід сюжету, іноді затримуючи дію, іноді попереджаючи про майбутні події, доки історія, задумана Геліодором, не розгорнеться у всій своїй панорамі. Чергування сучасних подій з минулими майже не припиняється, і як результат постійно згущується наративна структура і всі події виглядають одночасними. Властиво, від початкової сцени на березі Нілу до завершення історії минає приблизно місяць, і в цей часовий проміжок вкладаються події, починаючи народженням головної героїні та закінчуючи її весіллям.

[1] Тут і далі переклад автора

Хронологічно-наративна структура “Ефіопіки” є такою:

Книга, розділ	Наратор	Час	Події
I, 1-8	Недієгетичний	Теперішнє	Розбійники прибувають до гирла Нілу. Сцена після битви, серед мертвих тіл Харіклія, одягнена, як Артеміда, біля пораненого Феагена. Поява іншої групи розбійників на чолі з Фіамідом, яка бере в полон закохану пару. Афінянин Кнемон починає опікуватися закоханими.
I, 9-17	Дієгетичний (внутрішня розповідь)	Минуле	Кнемон розповідає про те, що з ним трапилося на батьківщині: підступ мачухи та роль у цьому служниці Фісби, після чого він змушений втекти на острів Егіну, де зустрів свого друга, і той йому розповів (оповідь посеред розповіді) про те, що трапилося в Афінах за час відсутності Кнемона.
I, 18 – II, 7	Недієгетичний	Теперішнє	Єгипет (продовження попередніх подій). Фіамідові сниться, що він одружується з Харіклією. Підготовка до одруження. Вигадана історія Харіклії (внутрішня розповідь) та відкладення весілля. Фіамід ховає Харіклію в печері. Битва розбійників з іншою бандою. Фіамід, боячись, що хтось може відняти у нього дівчину, вбиває при вході у печеру жінку, вважаючи, що це Харіклія. Захоплення Фіаміда в полон піратами. Феаген і Кнемон в знаходять Харіклію живою й виявляють, що насправді убита Фісба.
II, 8-11	Дієгетичний	Минуле	Кнемон повертається до своєї історії з Фісбою, розповідає, як опинився в Єгипті і “завершує” про своє минуле (друга внутрішня розповідь Кнемона).
II, 12-23	Недієгетичний	Теперішнє	Епізод з Фермуфідом. Кнемон змушений залишити закоханих самих і піти з робійником у розвідку. Зустріч з Каласирідом, який запрошує Кнемона в дім купця Навсікла, котрий на той момент відсутній.
II, 24– V, 1	Дієгетичний	Минуле	Каласирід розповідає про себе. Каласирід: якийсь час тому в Дельфах (II, 26). Зустріч з Харіклом, який розповідає йому свою особисту історію (II, 29 – внутрішня розповідь): як і чому поїхав до Єгипту, як зустрів Сісіміфра, жерця-гімнософіста, який, своєю чергою йому розповідає, як знайшов Харіклію, покинуту батьками, проте яка мала з

			собою опізнавальні знаки і коштовності, і доручає дівчинку Харіклові, щоби той забрав її в Дельфи і виховав як свою дитину (II, 31, друга внутрішня розповідь). Повернення до розповіді Харікла Каласирідові в Дельфах. Харіклія – жриця Артеміди. Повернення до подій першої внутрішньої розповіді (II, 33). Харіклія зустрічає красеня Феагена. (Кнемон весь час перебиває Каласиріда і вимагає деталей, однак Каласирід наполягає на викладенні основних фактів – III, 1). Тут довідуємося про причини залишення Харіклії її матір'ю – царицею Ефіопії Персіною таємно від її чоловіка Гідаспа, і чому у темношкірих ефіопів народилася дівчинка з білою шкірою – в момент зачаття дитини цариця побачила картину з зображенням Андромеди. Харіклія та Феаген у супроводі Каласиріда тікають з Дельф до Єгипту.
V, 2-16	Недієгетичний	Теперішнє	Повернення до сучасних подій. Додому повертається купець Навсікл, і ми довідуємося чому Фісба опинилася в Єгипті і як вона була вбита. Знову зустрічаємо молоду пару, яку схопили воїни і ведуть до Мітрана, перського стратега. Харіклії вдається звільнитися, і вона зустрічається з Каласирідом у домі Навсікла. Феагена ж відводять до сатрапа Ороондата
V, 17-23	Дієгетичний (Каласирід продовжує і закінчує)	Минуле	Повернення до моменту втечі молодої пари. Подорож Іонічним морем. Прибуття на острів Закінтос. Відбуття з острова. Пірат Трахін, закоханий у Харіклію, захоплює корабель та втікачів. Шторм відносить човен до гирла Нілу. Тут закоханий Трахін готує весілля з Харіклією. Сутичка з піратами і загибель усіх. У битві беруть участь Харіклія та Феаген, останній важко поранений.
V, 24 – до кінця	Недієгетичний	Теперішнє	Повернення і логічний зв'язок минулих подій з теперішнім. Одруження Кнемона з донькою Навсікла. Каласирід з Харіклією вирушають на пошуки Феагена до міста Хемміс (VI, 11). Мемфіс: сини Каласиріда Фіамід та Петосиріс збираються битися між собою, проте їх зупиняє прибуття батька. Разом з тим прибувають Феаген і

			Харіклія, які вдають, що вони брат і сестра. Дружина мемфіського сатрапа Арсака закохується у Феагена. Помирає Каласирід (VII, 11). Служниця Арсаки Кібела відкриває Феагену почуття своєї господині, той відхиляє пропозицію. Син Кібели Ахемен хоче одружитися з Харіклією. Чоловік Арсаки сатрап Ороондат дізнається про все. Арсака кидає молоду пару до в'язниці. Суд над Харіклією і її чудесний порятунок з вогнища. Євнух Багоас, довірена особа Ороондата, прибуває у Мемфіс і забирає молоду пару з собою. По дорозі їх схоплюють ефіопи і приводять до свого царя Гідаспа, який якраз узяв в облогу Сієну. Облога Сієни і перемога ефіопів. Головних героїв приводять до царя, і він хоче їх принести в жертву. Харіклія просить допомоги в Сісіміфра, і царське подружжя впізнає і визнає її своєю дитиною. Полонений Феаген здійснює мужній вчинок. З'являється Харікл і все пояснює. Весілля Феагена й Харіклії.

Матеріал "Ефіопіки" майже порівно розподілений на дві частини. У першій ми спостерігаємо перепади в часі й місці: теперішні події (Греція), минулі події (Єгипет), і знову теперішні, і знову минулі. Минуле і сучасне безперервно поєднуються між собою, однак зображувані події не нагромаджуються одна на одну і не призводять до перенасичення і повторення. Це означає, що автор, а разом з ним і читач проживають цей час не у фізичному плані, а в літературному, тобто, вони переживають досвід, який творить людська воля. Таким чином найдавніші події сприймаються як сучасні, а сучасні набувають глибини і тривалості. А після того, коли закінчуються великі метадієгетичні розповіді, речі починають відбуватися своїм логічним природнім чином.

Крім розповідей в "Ефіопіці" зустрічаємо достатню кількість промов, діалогів, описів подій та природи, плачів і, навіть, віршів. У виданні Lipsiae, 1855 [6] твір містить 9 529 рядків, з яких розповідь всезнаючого автора становить 3 909 рядків (41%), розповіді героїв – 1 216 рядків (12,7%), діалоги – 3 289 рядків (34,5%), описи – 457 рядків (4,7%), промови – 292 рядки (3%), листи – 135 рядків (1,45%), плачі – 192 (2%) і вірші – 135 (0,4%) рядків. Вражає розмір діалогів, частинами яких, властиво, є розповіді нараторів. Їхні промови є доволі розтягнутими і перериваються іноді не зовсім ввічливо їх слухачами. Так Кнемон цілий час перебиває Каласиріда, вимагаючи все нових деталей: *"… проте твоя розповідь не дала стати глядачем, але я вражений нею і нетямлюся бажаю сам поглянути на це святкування, а ти проходиш*

повз нього, ніби я, до слова, прийшов уже після свята, ти відчинив театр і зразу ж закрив" [6, 76]. Описи, листи є короткими, іноді з'являються дуже несподівано. Віршів є мало, вони розкидані по всьому твору, як правило, автор їх застосовує для створення урочистого наповнення твору. Створюється враження, що фантазія автора розгортає перед читачем цілу виставу, яку той має побачити, а не просто прочитати.

Таким чином, при проведенні аналізу роману Геліодора "Ефіопіка" виявлено, що його наративна структура визначається двома формами нарації: "я-оповідь" – дієтетичний наратор та об'єктивна манера оповіді від третьої оособи – недієгетичний наратор, які синтезуються у творі. Завдяки цьому автор розширив та ускладнив можливості структури роману, яка не лише відрізнялася від структур інших античних грецьких романів, але й була абсолютно новою в історії прози.

Проведене дослідження не вичерпує теми. Перспективою подальших розвідок у цьому напрямку є дослідження особливостей наративів інших грецьких романів, що може бути метою подільших наукових пошуків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лосев А. Ф. Античная литература [Електронний ресурс] / А. Ф. Лосев. – Режим доступу : http://library.greekroman.ru/crit/antlit01/09.htm.

2. Мокривская М. Т. Роман Гелиодора "Эфиопика" в контексте византийской и греческой литературной критики / М. Т. Мокривская // Греция и Кипр : язык, культура, страны, народы. – М., 2010. – С. 124–131.

3. Протопопова И. А. Ксенофонт Эфесский и поэтика иносказания / И. А. Протопопова. – М., 2001. – 470 с.

4. Шмид В. Нарратология / В. Шмид. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 312 с.

5. Hägg T. Το Αρχαίο Μυθηστόρημα / Tomas Hägg // Μτφρ. Τζ. Μαστοράκη. – Αθήνα, 1992. – 301 σελ.

6. Heliodori Aethiopicorum libri decem. – Lipsiae, 1855. – 312 p.

7. Sullivan J. P. The Relevance of Modern Citical Approaches to the Roman Novel / J. P. Sullivan // The Ancient Novel : Classicval Paradigms and Modern Perspectivs. – Hannover, 1990. – P. 91–101.

9. Sandy G. N. Characterization and Philosophical Décor in Heliodorus Aethiopica / G. N. Sandy // Transactions of the American Philological Assotiation. – Nr. 112. – Boston, 1982. – P. 141–167.

10. Winkler J. The Mendacity of Kalasiris and the Narrative Strategy of Heliodoros' Aithiopika / J. Winkler. – Yale Classical Studies. – Nr. 27. – 1982. – P. 93–158.

11. Γιατρομανωλάκης Γ. Εισαγωγή / Γιώργης Γιατρομανολάκης // Ηλιοδώρος. Αιθιοπικά ή τα περί Θαεγένην και Χαρικλείαν. – Αθήνα, 1977. – Σ. 15–83.

12. Κοραής Α. Συλλογή των εις την ελληνικήν βιβλιοθήκην, και τα πάρεργα Προλεγομένων, και τίνων συγγραμματίων /Αδαμάντιος Κοραής. – Εν Παρισίοις, 1833. – Τόμος 1. – 621 σ.

Стаття надійшла до редакції 30 листопада 2016 року